

UPPSALA
UNIVERSITET

Ogiltighet

Föreläsning 4 oktober 2023

Torbjörn Ingvarsson
professor i civilrätt

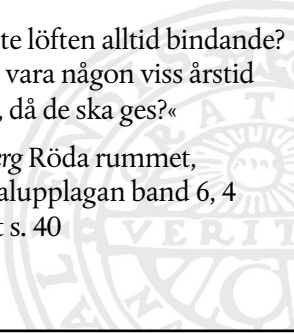
1

UPPSALA
UNIVERSITET

»Äro inte löften alltid bindande?
Ska det vara någon viss årstid
kanske, då de ska ges?«
Strindberg Röda rummet,
Nationalupplagan band 6, 4
kapitlet s. 40

2

Varför behövs ogiltighet?

- Skydd för vissa grupper
(barn, konsumenter, äldre)
- Icke önskvärda beteenden
(spel, beställningsmord, narkotikahandel)
- Samhällsintressen
(koncessionskrav, tillståndsplikt)
- Alltför betungande prestationskrav
(omöjlighet, orimlighet, oskälighet)

3

Ogiltighetsfrågan

När kan rättshandlingar ogiltigförklaras?

- Rättshandlingen måste, med bortseende från den anförda ogiltighetsgrunden, vara giltig
- Borttolkning av det som träffas av ogiltighetsregeln är inte möjlig

4

Rättsföljdsfrågan

Vad innebär ogiltigheten?

- Huvudregeln är ogiltighet för framtiden, tillbakaverkande ogiltighet, återgång och kompensation
- Rättsföljderna måste anpassas till ogiltighetsgrunden

5

Ogiltighet och avtalsbundenhet

Ogiltighet måste skiljas från avtalsbundenhet genom att ogiltighetsreglerna bara blir tillämpliga när avtalet är giltigt *med bortseende från just den ogiltighetsregel som skall prövas* på situationen. Ogiltighet blir på detta sätt något som definieras *oberoende* av begreppet avtalsbundenhet.

6

Föreläsningens uppläggning 1

Avtalslagens ogiltighetsregler

- 28 § råntvång
- 29 § lindrigt tvång
- 30 § svek
- 31 § ocker
- Generalklausulerna 33 § och 36 §

7

Föreläsningens uppläggning 2

- Barns rättshandlande
- Psykisk störning
- Avtal i strid med legala förbud
- Avtal i strid med goda seder
- Relationen mellan 36 § AvtL och andra ogiltighetsgrunder
- Ogiltighetens rättsföljder

8

Tvång 28-29 §§ AvtL

Bör läsas gemensamt. Det blir en glidande skala från klara fall av råntvång till lindrigt tvång och kanske sådant som inte räknas alls.

- Skriv på, annars skjuter jag dig!
- Skriv på, annars skjuter jag dina barn!
- Skriv på, annars skjuter jag din hund!
- Skriv på, annars skjuter jag mig själv!
- Skriv på, annars svarar jag inte för följderna!

9

»Skriv på, annars anmäler jag dig till polisen!« Om rättsstridighet

NJA 1936 s. 598

Maken hotade hustrun inför skilsmässan att anmäla henne för äktenskapsbrott (som då var straffbart) för att tvinga henne att skriva på ett avtal om underhållsskyldighet för deras dotter.

U 1952.1059 H (Danmark)

Modern till två underåriga pojkar slöt avtal under hot om polisanmälan med en förening som ägde ett hus som pojkarna förstört för att göra det obrukbart för den tyska ockupationsmakten.

10

Rättsstridigt!

I båda fallen ansågs motparten ha utövat rättsstridigt tvång och handlingarna ansågs ogiltiga. I det danska fallet stöddes ogiltigheten av 29 § AvtL direkt och i det svenska enligt stadgandets grunder (familjerättsligt och därför formellt utanför avtalslagens tillämpningsområde).

Notera att ogiltighet med stöd av 31 § AvtL eller grunderna för stadgandet förmodligen också varit en framkomlig väg.

11

Skyddet för tredje man (god tro)

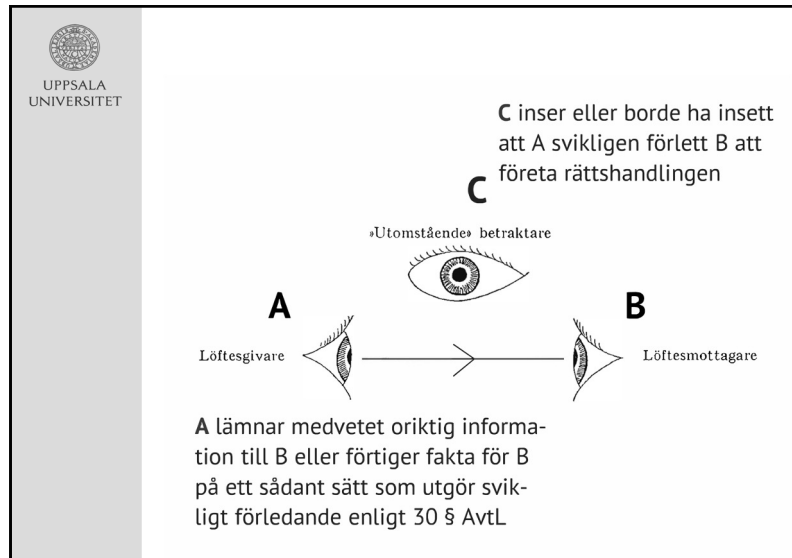
Samma grundkonstruktion i 29, 30 och 31 § AvtL

- »insett eller bort inse«
- praktiskt är det viktigast vad en person i motsvarande situation *borde* ha insett
- god tro om de omständigheter som utgjorde ogiltighetsgrunden

Om tredje man är i *befogad god tro* och man inte kan visa *faktisk ond tro*, förblir avtalet giltigt, även om ogiltighetsgrund objektivt sett föreligger

»Reklamation« finns endast i 28 § AvtL

12

13

UPPSALA
UNIVERSITET

31 § AvtL Ocker

Alternativt

- trångmål – isvaken
- oförstånd – ungdom eller fylla
- lättsinne – »Alltid föder Gud höken!»
- beroende ställning – arbetsrelation

Och uppenbart missförhållande till vederlaget

Orsakssamband

Straffrättsligt ocker och civilrättsligt ocker möts nästan

14

33 § AvtL Tro och heder (*Lilla generaltklausulen*)

- Tänkt att fånga fall som precis faller utanför 28-31 §§ AvtL och runda av kantigheten i dessa regler
- Förebild i § 242 BGB *Treu und Glauben*
- Fastän det står att det skulle strida mot tro och heder att göra rättshandlingen gällande, är det en vanlig ogiltighetsregel
- Används inte särskilt ofta
- Vad strider mot tro och heder? En fast formel som inte kan plockas isär.

15

33 § avtalslagen ger uttryck för en huvudprincip i ogiltighetsläran som skall ta oss från hästhandlarmoralen till social medvetenhet.

Fredrik Stang, JFT 1933

16

Tillämpning av 33 § AvtL

Två huvudfall

- 1) avtal som har ingåtts under inverkan av psykiska omständigheter som inte kan föras under någon av de speciella ogiltighetsreglerna i avtalslagen eller 1924 års lag
- 2) utnyttjande av egen kännedom, genom vilseledande av motpart men även genom att underlåta att meddela motparten om sådant som skulle ha påverkat beslutet, utan att det riktigt faller under 30 § AvtL (svek)

17

Tillämpning av 33 § AvtL

Möjligen en tredje grupp fall

- 3) brott mot lojalitetsplikt
- Rt 1984 s. 28 (*banks ansvar mot borgensman*)
 U 1996.120 SH (*borgmästardomen, god sed i bankverksamhet*)

18

36 § AvtL Stora generalklausulen

- Rättsföljden är jämkning, inte ogiltighet
- Kärnrekvisitet är *oskälighet*
- Avtalsvillkor, en enskild rättshandling och hela avtalet kan omtolkas Används inte särskilt ofta
- Tänkt att vara en del av konsumentskyddet, men kan användas på alla typer av avtal och rättshandlingar, även i kommersiella förhållanden

19

Samspel och konkurrens med andra regler

Konkurrerar med förutsättningsläran, som var tänkt att ersättas av bedömning enligt 36 § AvtL, men viss praxis tyder på att läran lever vidare för vissa, *mycket avgränsade* fall, se NJA 1985 s. 178 (*Järnsida*) och NJA 1981 s. 269 (*Arrendet i Boden*)

Samspelar med 10-14 §§ lagen (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden (AVLK) och grå listan i bilagan till direktiv 93/13/EG och senare ändrad i anslutning till direktiv 2011/83/EU om konsumenträttigheter (CRD)

20

EU-rätten och 36 § AvtL

- Jämkning av ett oskäligt villkor som träffas av direktivet skall inte ske C-618/10, *Banco Español de Crédito*
- Utfyllnad med dispositiv rätt får ske när avtalsvill-koret ogiltigförklarats C-26/13 *Kásler och Káslerné Rábai*
- Finns ingen dispositiv rätt som kan fylla ut, är rättsläget enligt EU-rätten osäkert C-260/18, *Dziubak mot Raiffeisen Bank International AG*

21

Användning av 36 § AvtL i praxis

- Minskande betydelse på konsumentområdet vartefter som konsumenträtten utvecklats och ny lagstiftning tillkommit
- Bestämmelsen har aldrig varit *bara* en konsumentskyddande regel eller ens avsedd *endast* för ojämna styrkeförhållanden
- Generalklausulen förändrar våra förväntningar på vad man kan avtala om
- Lämnar ett mandat till domstolarna att avgöra om avtalet är »oskäligt» och därför bör jämkas

22

Användning av 36 § AvtL i praxis

- *Långvariga avtal* – NJA 1994 s. 359 (VA-taxan) och NJA 1983 s. 385 (arrendeavtal)
- *Särskilt betungande avtal* – NJA 1999 s. 408 (skötselborgen, närmar sig konsumentskydd)
- *Ensidig bestämmanderätt* – NJA 1994 s. 712 III (KFA-försäkringen)

23

Osedliga avtal (*pacta turpia*)

- Traditionell uppfattning att krav som grundar sig i osedliga avtal skall avvisas av domstolen och inte bedömas materiellt
- *Vad är osedligt i ett modernt samhälle?*
- Det spelar ingen roll om parterna gått med på att sluta avtalet, i fullt medvetande om vad det går ut på, för det är att innehållet är omoraliskt ur samhällets synvinkel som är det väsentliga

24

Osedliga avtal (*pacta turpia*)

- Prövning av den materiella frågan om osedlighet
RH 1988:130 skilsmäsoavtalet
RH 2004:41 abortavtalet
LH-2017-129425 trohetsavtalet
- Ny inriktning i Högsta domstolens praxis, som innebär att kraven inte avvisas, utan bedöms materiellt
NJA 1989 s. 768 (*Köpingsmästerskapen i poker*)
NJA 1997 s. 93 (*Pannlinjen i Knivsta*)
NJA 2008 s. 861 (*narkotikapengarna*)

25

Barns rättshandlande

- 9 kap. 1 § FB underåriga blir som huvudregel inte bundna
- 9 kap. 6 § FB haltande rättsförhållande
- 9 kap. 7 § upplösning av ogiltiga rättsförhållanden

Bevisbördan läggs på den omyndiges motpart

Passivitet eller konkludent handlande botar vanligtvis inte bristande rättshandlingsbehörighet (se NJA 1951 s. 468 och NJA 1989 s. 692)

Rimlighet och skön styr ofta avvecklingen mer än den konkreta bedömningen av »nyttan«

26

Psykisk störning

- Lag (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning (1924 års lag)
- Psykiskt störda är en samlingsbeteckning för många olika tillstånd
- Krav på *orsakssamband* mellan den psykiska störningen och rättshandlandet för att lagen skall vara tillämplig

Allvarligare psykisk störning, såsom schizofreni, paranoid psykos och allvarliga former av bipolär sjukdom

Kraftig demens kan vara att jämföra med psykisk störning

Samma grundkonstruktion som för underårigas rättshandlande

27

Ogiltighetens rättsföljder (hänsyn när rättsföljderna skall bestämmas)

- Ogiltighetens syfte
(*teleologisk tolkning, ändamålstolkning*)
- Systemkongruens
(*likartade fall bör behandlas i största möjliga mån lika*)
- Ogiltighetsregelns effektivitet
(*rättsföljderna anpassas till syftet med ogiltighetsregeln*)

28

Ogiltighetens rättsföljder¹ (huvudregler)

- *Ogiltigt för framtiden* – Prestationer som inte fullgjorts behöver inte fullgöras
- *Återgång* – Redan utförda prestationer återgår
- *Skadestånd* – Ersättning av det *negativa intresset*, det vill säga att parterna skall ställas i samma ekonomiska läge som om avtalet aldrig hade slutits

29

Ogiltighetens rättsföljder 2

»Att ett avtal är ogiltigt innebär inte med nödvändighet att det saknar varje rättsverkan. Regelmässigt gäller att avtalets efterföljd inte kan framtvingas på rättslig väg. Om emellertid prestation har skett i enlighet med ett avtal, som strider mot lag eller goda seder, saknar den presterande i vissa fall Laglig rätt att kräva tillbaka det han utgivit, medan i andra fall en uppgörelse mellan parterna kan tillåtas ske, vilken också kan prövas av domstol.« NJA 1997 s. 93, HD:s domskäl s. 96 (*Pannlinjen i Knivsta*)

30

Exempel: Köp av häst 1

- Köparen undersöker hästen, men säljaren skickar röntgenplåtar från en annan, frisk häst
- Köparen väljer att göra köpet *ogiltigt* med stöd av 30 § AvtL (svek)
- Rätt till *hävning* enligt köprättsliga regler föreligger i och för sig också, men köparen har enligt praxis valrätt mellan *ogiltighet* och *hävning* NJA 2007 s. 86 och NJA 1993 s. 436

31

Exempel: Köp av häst 2

- Rättsföljderna vid *ogiltighet* är att
 - a) hästen skall lämnas tillbaka,
 - b) köpesumman skall gå åter, och att
 - c) köparen har rätt till skadestånd (ersättning för sådant som kostnader för veterinär, transportkostnader, kompensation för skatter, avgifter och tull (*negativt intresse*))

32

Exempel: Köp av häst 3

- Hade köparen istället valt *hävning*, så skulle köplagens ersättningssystem ha använts.
Reglerna får inte blandas!
- Köplagens felregler, hävning med stöd av 39 §, rätt till skadestånd enligt 40 § 3 st. (*positiva kontraktsintresset*)

33

Exempel: Köp av häst 4

- Rättsföljderna vid *hävning* är att
 - a) hästen skall lämnas tillbaka,
 - b) köpesumman skall gå åter, och att
 - c) köparen har rätt till skadestånd som enligt 40 § 3 st. KöpL uppgår till *positiva intresset* (beräkningsgrund i 67 § KöpL).

34

Ogiltighetens rättsföljder 3 Delogiltighet och fullständig ogiltighet

- Kräver ogiltigheten att hela avtalet ogiltigförklaras eller räcker det med att ogiltigförklara ett enskilt villkor? Se NJA 1980 s. 1, där det solidariska ansvaret ogiltigförklarades, men avtalet i övrigt bestod.
- Effektiviteten kanske kräver att vi ogiltigförklarar även andra avtal som är beroende av det ogiltigförklarade avtalet. Jfr U 2000.1164 H, där ett helt komplex avtal drogs med av att huvudavtalet var ogiltigt och biavtalen saknade funktion utan huvudavtalet.

35

Ogiltighetens rättsföljder (hänsyn när rättsföljderna skall bestämmas)

- Ogiltighetens syfte
(teleologisk tolkning, ändamålstolkning)
- Systemkongruens
(likartade fall bör behandlas i största möjliga mån lika)
- Ogiltighetsregelns effektivitet
(rättsföljderna anpassas till syftet med ogiltighetsregeln)

36